

Gunnar Persson

Språk som manipulation¹

Den grekiske filosofen Plutarchos hävdade följande:

Människorna har fått språket för att kunna dölja sina tankar.

Detta kan låta som en total överdrift, men faktum är att språket ofta används just i dylika syften. Enligt den danske filosofen Søren Kierkegaard kan det t.o.m. vara ännu värre än så:

Människorna tycks inte ha fått språket för att kunna dölja sina tankar utan för att dölja att de inte har några tankar.

Detta tycks kunna stämma in på vissa situationer som t. ex. om man plötsligt blir tillfrågad om vad man tycker om en film eller en teaterföreställning man nyss har sett. Om man inte raskt kan formulera ett intelligent svar, tar man kanske till utvägen att fråga: "Ja, vad tycker du själv?"

Språkets främsta syften, såsom de beskrivs i böcker om lingvistik är att

- förmedla information – deklarativ funktion
- fråga efter information – interrogativ funktion
- ge order och direktiv – imperativ funktion
- ge uttryck för känslor – emotiv funktion

Utöver detta kan språket användas på en mängd andra sätt, t. ex. för att

- dikta
- ljuga
- skämta
- manipulera etc.

¹ Hållet som avskedsföreläsning 2002-09-24.

Alla försöker vi säkert då och då manipulera människor i vår omvärld för att få dem att bete sig på ett sätt som vi uppfattar som önskvärt. Många småbarnsföräldrar har t. ex. fått uppleva att barnet vägrar att äta upp sin mat. Vad gör man? Jo, många har säkert försökt med ett påstående av typ:

Massor med svältande barn i fattiga länder skulle bli jättegglada, om dom fick äta dina fiskbullar.

Nu är tack och lov små barn ännu inte så lätta att manipulera och det kan mycket väl hända att barnet svarar:

Men så bra, ge dom mina fiskbullar.

Idag ska jag dock prata mest om språklig manipulation av mer offentlig art. En grundbult för språklig manipulation av offentlig karaktär är att en viss grupp vill övertala den stora massan av människor att tänka och agera på ett visst sätt. Jag ska här peka på några fall hämtade från journalistik, politik, juridik, militärlivet och reklamvärlden. Om vi hinner, ska jag även prata om språkmanipulation av inofficiell karaktär, om nedsättande tillmälen om andra människor och grupper.

Journalistik

Man behöver inte öppna en tidning för att inse att journalistiken ofta försöker manipulera oss. Det räcker med att titta på löpsedlarna, som ofta har de mest braskande, överdrivna eller rent lögnaktiga rubriker, givetvis avsedda att få oss att köpa tidningen. Det kan stå t. ex.

KUNGEN ALLVARLIGT SJUK

Oj då, tänker man, bäst att läsa vad det handlar om. Ofta får man då veta att kungen är förkyld och därför har inställt ett sammanträde. Ibland förhöjs dramatiken genom att rubriken utformas som en fråga:

ÄR FOPPAS KARRIÄR SLUT?

Inne i tidningen får man sedan veta ishockeyspelaren i fråga har fått en lindrig sträckning och måste avstå från ett par matcheer.

Ett färskt exempel på helt vilseledande rubriksättning återfinns i *Expressen* 2002:09-24, där man får veta att en deltagare i en dokusåpa varit nära att drunkna. Läsaren tror förstås att detta är en aktuell händelse, men i själva artikeln framgår det dock att den inträffade för tio år sedan!

Journalistik

Språklig manipulation kan handla om att beskriva en händelse eller en företeelse ur ett helt enögt perspektiv och därmed undertrycka andra aspekter på händelseförloppet. Detta är en vanlig företeelse i massmedierna. Ett välkänt sådant. exempel härrör sig från Sydafrika och handlar om de demonstrationer som förekom under apartheidregimen. Jag återger texten, som är hämtad från Lee (1992:91f) i min egen översättning:

Den svarta förstaden Soweto, som har sjudit av oroligheter alltsedan upploppen den 16 juni och nedskjutningen av 174 afrikaner, fick ett nytt utbrott idag.

Minst tre afrikaner sköts ihjäl enligt vittnen, fastän polisen förnekar detta. Det svarta sjukhuset i det närbelägna Baragwanath rapporterades vara 'överbelagt' med skadade afrikaner.

Justitieministern, Mr. Jimmy Kruger, meddelade i Pretoria i kväll att han återinför förbudet mot folksamlingar., som avskaffades förra lördagen. Förbud-et ska vara i kraft till månadsskiftet. Många vitas mardröm i Johannesburg om en svart marsch mot deras stad blev närapå verklighet idag, när mellan 20 000 och 25 000 uppretade afrikaner började tåga ut från Soweto mot polishög-kvarteret i Johannesburg, där de ämnade protestera mot interneringen av svarta elever.

Poliser med automatgevär och kamouflageuniformer motade tillbaka demonstranterna sedan de hade forcerat en avspärrning. De [polisen] påstås ha skjutit långa skottsalvor mot de främsta i tåget och också ha kastat en mängd tårgasbehållare på dem. En reporter sade att han förde en död afrikan till sjukhuset och vittnen sade att minst två andra afrikaner låg döda på slätten. (Stanley Uys, *The Guardian*, augusti 1976.)

Nå, är inte detta normal objektiv rapportering journalistik? Låt oss titta lite närmare på vad som faktiskt sägs. Vi kommer då att se att texten förmedlar ett vitt snarare än ett svart perspektiv: (Analysen är baserad på Lee 1992:92ff.)

- *Den svarta förstaden Soweto* i stället för enbart *Förstaden Soweto* antyder för läsaren att människor är vita, om inte annat anges. Vit hudfärg ses här m a o som det omar-kerade alternativet.
- *som har sjudit av oroligheter* alltsedan upploppen den 16 juni och nedskjutningen av 174 afrikaner, *fick ett nytt utbrott* idag. De metaforer som här används ger intrycket av att de svarta är en slags svårkontrollerad och farlig naturkraft, här närmast en vulkan, som har sjudit och fått ett utbrott.
- Detta förstärks av metonymen *förstaden Soweto*, som texten beskriver som en operosonlig kraft i stället för att tala om människornas vrede och beslut att marschera.

Syftet med detta bildspråk torde vara att distansera läsaren från ämnet för artikeln. Läget beskrivs som om det var resultatet av en rad ofrånkomliga naturkrafter och inte av mänskliga känslor och beslut.

En av de mest slående språkliga aspekterna på detta vita perspektiv återfinns i tredje stycket:

- Många vitas mardröm i Johannesburg om en svart marsch mot deras stad blev närapå verklighet idag, när mellan 20 000 och 25 000 uppretade afrikaner började tåga ut från Soweto...
- De vitas mardröm utgör temat för meningen och inte den viktigaste händelsen, nämligen Soweto-bornas marsch.

Koncentrationen på det vita perspektivet framgår också i sista stycket:

1. Poliser med automatgevär och kamouflageuniformer motade tillbaka demonstranterna sedan de hade forcerat en avspärrning.
2. De [polisen] påstås ha skjutit långa skottsälvor mot de främsta i tåget och också ha kastat en mängd tågasbehållare på dem.

I båda fallen hade demonstranterna i stället kunnat sättas i fokus med andra satskonstruktioner:

- 1a. Demonstranterna motades tillbaka av poliser med automatgevär och kamouflageuni former...

2a. De främsta i tåget påstås ha beskjutits med långa skottsälvor och utsatts för en mängd tårgasbehållare som kastades på dem...

Med andra manipulativa medel förskjuts ansvaret för beskjutningen bort från förövarna, d.v.s. polisen. I första stycket anges endast indirekt att de bär ansvaret:

Minst tre afrikaner sköts ihjäl enligt vittnen, fastän polisen förnekar detta.

Genom nominalisering görs händelsen till en abstraktion:

...nedskjutningen av 174 afrikaner...

Nominalisering ("substantivsjuka") är mest typiskt för krångligt byråkratspråk och används av myndigheter för att trycka ner undersåtarna. I det här fallet leder nominaliseringen till s k "reifikation", dvs. förtingligande av händelsen. Detta i sin tur förtar effekten av våldsamt som kommer till uttryck i en vanlig verbalkonstruktion:

...174 afrikaner sköts ned...

I ytterligare en mening med passiv konstruktion anges inte alls vem som bär ansvaret för att människor blev dödade:

Minst tre afrikaner sköts ihjäl...

Bl a manipulativa inslag i texten kan nämnas uttrycket

...interneringen av svarta elever...

Detta låter i sig ganska oskyldigt, men ordet *internering* döljer de vidriga åtgärder som vidtogs mot obekväma svarta, som kunde sättas i fängelse utan rannsakan och dom och förbli inspärrade under obestämt lång tid.

Tidningars olika ideologiska inställning kan ge direkta avtryck i det språk de använder i sina reportage. Här två artiklar som handlar om samma händelse i dåvarande Rhodesia,, en i *The Guardian* och en i *The Times* i min översättning. (Min analys är baserad på Trew 1979 och Lee 1992)

The Guardian**Polisen skjuter ihjäl 11 i kravaller i Salisbury**

Kravallpolis sköt och dödade 11 afrikanska demonstranter och skadade 15 andra här idag i den afrikanska bosättningen Highfield i utkanten av Salisbury. Antalet offer bekräftades av polisen. Oroligheter hade utbrutit strax efter att ANC:s exekutivkommitté hade sammanträtt i bosättningen för att diskutera ett ultimatum från premiärministern, Mr. Ian Smith, med krav om att ANC ska delta i en konstitutionell konferens med regeringen inom en snar framtid.

The Times**Svarta i våldsamma kravaller ihjälskjutna av polisen när ANC-ledare möttes**

Elva afrikaner sköts ihjäl och 15 skadades när rhodesisk polis öppnade eld mot en folkmassa på ca 2000 i våldsamt upplopp i den afrikanska bosättningen Highfield i Salisbury i eftermiddags.

Nedskjutningen var kulmen på en dag med en hel del våld och spända känslor, när rivaliserande svarta politiska fraktioner hånade varandra, medan ANC:s exekutivkommitté sammanträdde i bosättningen för att planera sitt nästa drag angående frågan om en uppgörelse med regeringen.

Vi kan först notera att båda tidningarna använder ordet *kravaller* i sina rubriker. Däremot använder *The Guardian* ordet *demonstranter* i texten, medan *The Times* talar om *en folkmassa i våldsamt upplopp*, vilket antyder att *The Times* har en mindre sympatisk inställning till de svarta än *The Guardian*.

I *The Guardian* beskrivs handlingen som en plats:

Polisen skjuter ihjäl 11 i kravaller.

Den aktiva formen *polisen skjuter ihjäl* ställer också förövarna av skjutningen i fokus.

I *The Times* däremot blir handlingen ett attribut till de svarta:

en folkmassa i våldsamt upplopp

och den passiva formen

Svarta i våldsamma kravaller ihjälskjutna av polisen

sätter offren och inte förövarna i fokus.

Den språkliga strategi som *The Times* här använder tjänar också till att skuldbelägga de svarta. Det är deras upplopp som antyds vara orsaken till att de blir skjutna.

Vi kan vidare notera att *The Times* gör ett nummer av att det råder interna motsättningar bland de svarta:

...rivaliserande svarta politiska fraktioner hånade varandra,

något som inte nämns i *The Guardian*. Detta förstärker intrycket av att *The Times'* sympatier helt står på de vitas sida.

Politisk propaganda

Eufemismer av olika slag har alltid varit ett viktigt manipulationsmedel för diktaturer och förtryckarregimer. Själva ordet *apartheid*, som i sig betyder 'avskild-het', är den eufemism som den vita regimen i Sydafrika beslöt att använda om segregationen av vita européer från icke-européer (svarta, färgade, indier, etc.) Som så många andra sådana uttryck försökte eufemismen dölja en brutal och djupt orättfärdig verklighet. Till slut blev dock den internationella kritiken mot apartheidssystemet så stark att regimen successivt införde nya förskönande omskrivningar (se Hughes 1988:205):

separate development ('åtskild utveckling')

self-development ('självutveckling')

plural democracy ('flertalsdemokrati')

En riktig höjdare eller rysare var frasen

vertical differentiation ('vertikal åtskillnad')

Man kan undra vilka som skulle befinna sig upptill respektive nertill i denna vertikala demografiska struktur.

Till sist och ganska desperat försökte Sydafrikas ledare införa termen

multinationalism

som skulle ge intrycket av att i Sydafrika fanns det olika men likvärdiga nationer, som dock levde helt åtskilda från varandra. Det lät snällare än *apartheid*, men dolde samma grymma verklighet.

Politiker av alla de slag har förstås ägnat sig åt språklig manipulation i propagandasyfte, inte minst under perioder av krig. Chaim Perelman (1982:162, citerad i Wagnsson 2000:5) beskriver den politiska retoriken så här (min översättning):

Varje diskurs som inte gör anspråk på opersonlig validitet tillhör retoriken. Så snart som en kommunikation försöker påverka en eller flera människor, att styra deras tänkande, att hetsa upp eller lugna ner deras känslor, att leda deras handlingar. Så tillhör den retorikens område.

Winston Churchill, som både var en klok människa och en språkets mästare, uttryckte sin syn på politik och krigföring på följande sätt:

I krig är sanningen så dyrbar att hon alltid borde beskyddas av en livvakt av lögner (citerad i Hughes 1988:204, min översättning).

En mindre skicklig språkanvändare men en desto större manipulatör var Adolf Hitler, vars bok *Mein Kampf* är en enda härva av lögnaktig propaganda från början till slut. De främsta syftena med boken är dels att frånta judarna heder, ära och människovärde, dels att ingjuta revanschism och krigsberedskap hos det tyska folket. Så här skriver han bl a (citerad i Hughes 1988:203, min översättning):

För att helt förstå det verkligt skadliga inflytande som pressen kan utöva, behövs man studera den avskyvärda judiska metod genom vilken hedervärda och anständiga människor nedsvärtades med smuts och dynga i form av lågsinnade smädelser och förtal från hundratals håll samtidigt, som om de styrdes av någon magisk formel.

Man kan väl utan överdrift säga att Hitler här begagnade sig av samma metoder som han beskyllde judiska journalister för.

Hitler lyckades till och med med konststycket att ge judarna skulden för andra världskriget. Så här uttalade han sig i början av 1940-talet (citerad i Hughes 1988:203), min översättning):

Det är lögn att jag eller någon annan i Tyskland önskade krig år 1939. Det eftersträvades och anstiftades enbart av de internationella statsmän som antingen var av judisk börd eller arbetade för judiska intressen.

Detta är onekligen ganska magstarkt med tanke på hur nazisterna for fram under trettiotalet och hur de startade kriget med sitt överfall på Polen. Men det gick säkert hem hos dem som blint trodde på allt som Hitler yttrade och skrev.

Hitler är förstås inte den ende som har använt nedsättande omdömen om sina hatobjekt i syfte att rättfärdiga övergrepp mot dem. När Tjetjenien gjorde uppror mot Ryssland i slutet av 1700-talet, kallades tjetjenerna rutinmässigt för *skurkar*, *okunniga människor*, *sluskar* och *trälar* (Wagnsson 2000:135, min översättning).

En liknande taktik tillgreps när tjetjenerna på nytt gjorde uppror under 1990-talet, då ryska toppolitiker behagade kalla dem t. ex. (Wagnsson 2000:135ff, min översättning):

...terrorister och kriminella, som bör behandlas med adekvata metoder (Chernomyrdin)

...regionala soldatgrupper och beväpnade legoknektar och separatister... (Kozyrev 1994)

...en regim som rövar från barn och pensionärer...(Kozyrev 1995)

Politisk manipulation bedrivs ofta med hjälp av nyckelord, som ihärdigt upprepas och blir ett slags mantra. Ett sådant är västvärldens bruk av ordet *free* i alla möjliga fraser och sammanhang, t. ex.:

- free press
- free speech
- free enterprise
- free elections
- free society

Alla dessa fraser associeras med västvärldens samhällsstruktur och antyder därmed att motsvarande förhållanden saknas i de delar av världen, som inte har samma ideologiska struktur.

För att återgå till apartheid, så var inte bara det ordet som användes för att försköna den bedrivna segregationspolitiken (Hughes1988: 205f) T. ex.

group

användes i betydelsen 'ras' i en lag med beteckningen

the Group Areas Act.

Immorality

användes för att beteckna 'sexuella förseelser mellan vita personer och färgade (d.v.s. icke-vita personer)'.

Homelands

betecknade 'icke-vita gruppområden på landet' och

Townships

stod för 'icke-vita gruppområden i städerna'. Med detta batteri av eufemismer försökte således apartheidregimen att isolera "härskarrasen" från andra raser på samma sätt som nazisterna använde orden

arisk och icke-arisk

för att avskilja det tyska folket från andra etniska grupper.

Bland andra kända nyckelord och fraser som använts för att egga och elda det egna folket kan nämnas Bismarcks

Blut und Eisen ('blod och järn'),

nazisternas slogan

Blut und Boden ('blod och land'),

Hitlers

die Endgültige Lösung ('den slutliga lösningen')

dvs. den totala förintelsen av judarna, samt

das tausendjährige Reich ('det tusenåriga riket),

som var det lyckorike som skulle skapas, när judarna var förintade och alla fiender besegrats och förslavats.

Radikala och konservativa politiska läger använder ofta helt olika manipulativa termer. Radikala rörelser använder traditionell solidaritetsretorik:

- *kampen*
- *revolutionen*
- *folket*
- *arbetarna*

Konservativa rörelser föredrar patriotiska slagord av typ

- *denna stolta nation*
- *Blut und Boden*
- *das Vaterland*

När en gerillarörelse vill beteckna sig själva, använder de termer som t. ex.

frihetskämpar,

medan deras motståndare snarare betecknar dem som

terrorister.

Ett ords existens och betydelse för med sig en förförståelse om att det som det uttrycker också existerar och har ett sanningsvärde. Så här skrev filosofen Jeremy Bentham 1815 (citerad i Bolinger 1980:73, min översättning):

Av ingrodd vana, varhelst en människa ser ett NAMN, leds hon att föreställa sig ett motsvarande ting, för hon anser det vara verkligt i och med att hon godtar NAMNET, som det vore ett BEVIS.

Det är bl a just detta som gör språklig manipulation så farlig. Vi har en stark tendens att vilja tro på det vi hör och det vi läser. Politiker har förstås i alla tider varit medvetna om detta. För att uttrycka det krasst, så utgör i stort sett varje yttrande från

en politiker ett försök till manipulation. Ibland kan det dock bli lite väl grovt, som i fallet med USA:s inrättande i början av 2002 av sitt *Office of Strategic Influence*, vars uppgift tycks ha varit att sprida vilseledande information i medierna runtom i världen. Kontoret fick dock stängas efter att ha utsatts för massiv utländsk såväl som inhemsk kritik. från olika håll. Här är ett utdrag ur en artikel i *the Times* (2002-02-19):

MEDIA ADVISORY:

Pentagon Propaganda Plan Is Undemocratic, Possibly Illegal

Tarnished credibility may be the least of the problems created by the OSI's new plan to manipulate media – the plan may compromise the free flow of information that democracy relies on. The government is barred by law from propagandizing within the U.S., but the OSI's new plan will likely lead to disinformation planted in a foreign news report being picked up by U.S. news outlets. The war in Afghanistan has shown that the 24-hour news cycle, combined with cuts in the foreign news budgets across the U.S., make overseas outlets like Al-Jazeera and Reuters key resources for U.S. reporters.

Till sist tvingades regeringen att slå till reträtt och beslutade att stänga kontoret, vilket försvarsministern meddelade vid en presskonferens:

Defense Secretary Donald H. Rumsfeld announced Tuesday that the Pentagon will close a new office that reportedly has proposed spreading false information abroad. Rumsfeld denied that the Office of Strategic Influence would have spread misinformation but said news reports and commentary have made it impossible for the agency to do its job. "While much of the thrust of the criticism and the cartoons and comment has been off the mark," Rumsfeld told reporters, "the office has been damaged so much that it could not operate effectively."

The Defense Department created the office after the Sept. 11 terrorist attacks. Rumsfeld said the office was supposed to help get the United States' side of the story out to counter the views of opponents such as the Taliban and the al-Qaida terrorist network.

Last week, reports surfaced that the office had proposed giving false information to foreign journalists as a means of furthering the U.S. war against terrorism. The New York Times reported that the office, headed by Air Force Brig. Gen. Simon P. Worden, had begun circulating classified proposals calling for using the Internet and clandestine operations to spread such disinformation.

Rumsfeld said the Pentagon has not spread lies and would never do so in the future. President Bush pledged on Monday that “we’ll tell the American people the truth.”

The Pentagon will continue trying to get its message across overseas, just not through the Office of Strategic Influence, Rumsfeld said.
(<http://sg.news.yahoo.com/-020227/1/2jrzz.html>)

Naturligtvis försöker de ansvariga politikerna i sådana här situationer att förneka de uppgifter som har läckt ut. Om inte planerna i detta fall hade blivit kända och så hårt kritiserade, hade de dock förmodligen genomförts på avsett sätt.

Militärlivet

Krig och andra väpnade konflikter har som sagt varit en ständig källa till språklig manipulation, till eufemismer avsedda att dölja en obehaglig verklighet. Bland sådana ersättningsord för *krig* kan nämnas:

- *väpnad aggression*
- *intervention*
- *militära operationer*, m.fl.

Denna form av militärt camouflage, om uttrycket tillåts, har blivit allt vanligare i vår tid, efter andra världskriget (se Hughes 1988:212)

• <i>arméer</i>	har blivit	<i>försvarsstyrkor</i>
• <i>krigsministerier</i>	har blivit	<i>försvarsministerier</i>
• <i>fälttåg</i>	har blivit	<i>operationer</i>
• <i>krigszoner</i>	har blivit	<i>operativa områden</i>
• <u>strid</u>	har blivit	<i>militära engagemang</i>
• <i>små bomber</i>	har blivit	<i>explosiv utrustning</i>
• <i>stora bomber</i>	har blivit	<i>strategiska vapen</i>
• <i>soldater</i>	har blivit	<i>militära rådgivare</i>
• <i>bombning av civila mål</i>	har blivit	<i>pacifiering</i>

Det sistnämnda var det uttryck (*pacification*) som amerikanerna använde om sina bombräder mot vietnamesiska byar.

Juridik

Man skulle gärna vilja tro att juridiken höll sig för god för språkliga manipulationer, men ack så är långt i från fallet. Ett flagrant fall av juridisk språkmanipulation ägde rum i Storbritannien under lång tid med börjani mitten av 1800-talet. Kvinnor började då vilja få möjlighet att studera t. ex. medicin och juridik vid landets uni-versitet. Vid dessa fanns regler och statuter för vilka *personer* ('persons') som var berättigade att antas till högre studier och vilka som kunde erhålla stipendier och forskningsanslag. Ordet *person* är ju utan tvekan könsneutralt, men detta hindrade inte att både parlamentet och en del domstolar fastslog att person endast kunde syfta på män. Allt detta skedde givetvis för att hindra kvinnor att få tillgång till högre utbildning, som till dess endast hade varit till för män. Därför hade det betraktats som en självklarhet att person endast syftade på män. Långa rättsprocesser följde på detta beslut och gång efter annan förklarades kvinnor vara *non-persons*. Det dröjde ända till 1929 innan kvinnor återigen blev *persons* i lagens ögon genom ett nytt beslut i överhuset. (se Ordoubadian 1986).

Negerslaveriet i USA

Som framgår av nedanstående citat, var det inte alldeles enkelt att få till stånd någon legalisering av slaveriet i U.S.A., men medelst diverse juridiska finter lyckades man skap ett lagrum baserat på gammal romersk rätt.

The road to legal definition of slavery was not smooth. The English "common law," which formed the basis for all Anglo-British and Anglo-American legal practice in the seventeenth and early eighteenth centuries, was a system that sought to establish liability through precedent of what had been held liable in previous instances, distinguishing between entities that were capable of guilt and those that were not.¹ These entities are either possessed of legal existence as persons with rights, or they are things created, possessed, and disposed of by legal persons, actual or fictional. In other words, it was at least in major part an issue of the assignment of the right of choice, of a right to exercise free-will. It was this problem in definition of legal status that appears to have been at the heart of law and legalities regarding Negro slaves in Anglo-British colonial America; the job was not easy, and full of fatal logical pitfalls.

During the period of nearly two centuries between 1605 and 1789, Englishmen living in America increasingly came to rely on Roman civil code for the legal support of slavery. Even so, having realized this, it is also very important to understand that this was not by any means the entire philosophical basis of the slavery imposed on Africans by Europeans. Indeed, legality was only a very small portion of the overall socio-economic justification for slavery, relying as it did on a complicated system of beliefs that is not within the scope of this paper to address. (*Slavery In Early America's Colonies-- Seeds of Servitude Rooted in The Civil Law of Rome* (Outwin, Ch.P. <http://directory.ansme.com/society/115149.html>)

Reklamspråk

Ingenstädes torde manipulation med språkliga medel ha tagit sig så egendomliga, för att inte säga bisarra, uttryck som i den kommersiella reklamen. Och detta är ingen direkt ny företeelse. Redan på 1700-talet sade den store engelske filosofen Samuel Johnson (citerad i Hughes 1988:155, min översättning):

Affärslivet, hur nödvändigt och hur lönsamt den än må vara, både fördärvar sederna och korruperar språket.

Enkelt uttryckt försöker annonsörerna med olika medel att få folk att köpa den vara eller den tjänst de gör reklam för. Dessutom vill de att potentiella köpare ska uppmärksamma deras produkt så till den grad att de inte bryr sig om alla andra liknande varor eller tjänster. De försöker därför skapa en reklamannons som helt slukar den potentiella köparens uppmärksamhet och som har en övertalande effekt.

Ibland är reklamen nästan helt visuell med ett minimum av text. Så är t. ex. fallet med den synnerligen framgångsrika och välkända reklamen för cigarettmärket Marlborough, vars enda språkliga material består av en uppmaningen:

Come to Marlborough country

Texten beledsagas av bilden av en ryttare till häst och tanken torde vara att läsaren/tittaren ska associera denna fria och tuffa miljö med konsumtion av just detta cigarettmärke.

Annonsörer försöker använda ett språk som är så smart, kortfattat, stiliserat och övertalande som möjligt för att övertala oss att gå ut och köpa produkten eller tjänsten som är ämnet för och substansen i annonsen. Emellertid händer det även ofta att självaspråkstrukturen ytterligare manipuleras – man kan säga att reglerna bryts avsiktligt och systematiskt – förmodligen för att åstadkomma en ännu mer djupgående och övertalande effekt på tittaren/läsaren.

Manipulation av språkets form och struktur kan börja med dess minsta beståndsdelar, som när man i amerikansk reklam stavar t. ex.

- *night* som *nite*
- *light* som *lite*
- *through* som *thru*
- *quick* som *kwik*, etc.

Manipulationen kan även leda till att stora språkliga segment förvandlas och förvanskas på ett sätt som är oväntat för tittaren/läsaren. Detta görs tydligen med avsikt att åstadkomma ännu ett medel att rikta dennes uppmärksamhet helt och hållet mot det som är ämnet och substansen i den speciella språksituation i vilken manipulationen sker.

Denna typ av språklig manipulation kan ses som en typ av “framhävning” Just det annonsören vill få oss att uppmärksamma, sätts i fokus så att vi ofelbart fastnar inför det. Framhävning (‘foregrounding’) kan ske med många olika språkliga medel, t. ex. att använda en passiv sats i stället för en aktiv, som t. ex.:

1. *Haren sköts av jägaren.*
2. *Jägaren sköt haren.*

I 1. är haren i fokus, meningen handlar om den. I 2. är det tvärtom jägaren står i fokus. Ett annat sätt är medelst emfatisk omskrivning, som i

3. *Det var haren som jägaren sköt.*

Hur gör då reklamansörerna för att framhäva sitt budskap, för att få den presumtiva kunden att verkligen fångas av budskapet? En strategi som blivit vanlig på senare år är att åstadkomma ett slag chockartad relation mellan text och bild. En firma som är känd för denna teknik är modefirman Benetton, som har haft bilder av t. ex. svältande barn eller fångar i sin modereklam.

Att hävda att produkten är överlägsen andra liknande produkter är mycket vanligt med formuleringar som t. Ex.

Ingen annan tvål är lika mild som Magic Soap.

Ibland är avsikten att ge intryck av att alla inom en viss kategori använder just denna produkt. Detta sker genom att använda tvetydiga meningar med två olika möjliga tolkningar, som t.ex.

Filmstjärnor använder Magic Soap

I själva verket räcker det med att några enstaka personer gör det för att utsagan ska äga sanningsvärde. Bolinger (1980:108) kallar detta språkliga knep för "literalism" ('bokstavlighet')²:

Att framhäva nyheten hos en produkt är ett ofta begagnat knep, t. ex. i parfymreklam:

En helt ny doft!

Ett annat knep är att försöka smickra den presumtiva kunden/köparen med formuleringar som t. ex.

Smycken som passar den kräsna kunden.

Vem vill inte känna sig som en sådan, när det gäller val av smycken?

Att försöka intala den presumtiva köparen att varan är unik i sitt slag och ämnad enbart för just den tilltänkta kunden är ett ofta begagnat reklamknep :

² Detta språkliga knep fungerar i både svenskan och engelskan (*Film stars use Magic Soap*), men inte i franskan, där det krävs olika konstruktioner för de två betydelserna.

Flash
Konstruerad och byggd just för dig. Nya Flash är en unik bil.

Om en produkt inte är unik, kan man i stället framhäva att den är störst i sitt slag. En verklig klassiker i denna genre var den stora färggranna affisch som gjorde reklam för kryssningsfartyget Titanic med texten:

TITANIC
The World's Largest Liner

Att blanda in sex i reklamen för olika produkter är ett vanligt knep, t. ex. genom att fotografera en mer eller mindre lättklädd kvinna som behagfullt lutar sig mot den bil, som marknadsförs. Sådan reklam betraktas numera i Sverige som oetisk och könsdiskriminerande och har därför blivit mindre vanlig, även om en hel del övertramp fortfarande förekommer. Var och en som anser att en annons eller ett reklaminslag i TV är könsdiskriminerande, kan anmäla fallet till ERK (Näringslivets etiska råd mot könsdiskriminerande reklam), som avkunnat en lång rad fällande utslag under de senaste åren. Här nedan återges ett fall som nyligen behandlats.

Anmälare: privatperson

Motpart: Cyberdat

Bakgrund till anmälan

Cyberdat har på olika sidor på Internet marknadsfört sin spelsida eplay.nu genom två s.k. banners. Den ena bilden visar en kvinna som är iförd bikini och som håller en pistol innanför byxorna. Den andra bilden visar en kvinna iförd kort klänning som håller en pistol bakom ryggen. Båda dessa banners har varit klickbara och lett till eplay.nu.

Anmälaren

Anmälaren anser att bilderna är objektifierande och därigenom könsdiskriminerande.

Yttrande

Annonsören har beretts tillfälle och har yttrat sig i korthet via telefon. De aktuella reklamåtgärderna var enligt annonsören avsedda att locka kvinnliga spelare till eplay.nu.

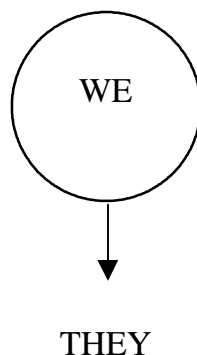
Rådets bedömning

Enligt av Internationella Handelskammaren (ICC) antagna grundregler för reklam gäller som grundläggande princip bl.a. att reklam skall utformas med vederbörlig känsla av socialt ansvar. Enligt artikel 4 punkt 1 i grundreglerna får reklam inte vara diskriminerande ifråga om bl.a. kön. De aktuella reklamåtgärderna utgör exempel på reklamåtgärder i vilka kvinnor eller kvinnors kroppar används som blickfång av sexuell natur, utan något som helst samband med den marknadsförda produkten. Detta är kränkande mot kvinnor i allmänhet och annonsen strider därför mot ICC:s grundregler för reklam.

Detta uttalande har avgivits av Ulla Bergendal, Christer Jungeryd, Iréne Wanland, Patrik Cederquist, Per Rustner och Oskar Malmquist.. Uttalandet är enhälligt. (<http://www.etiskaradet.org/fallning.html>)

Invektiv

Manipulativa uttryck behöver inte alltid vara medvetet skapade för att påverka folket, som i de fall jag nu har pratat om. De kan också vara tillkomna inom folkspråket och avspegla fördomar av olika slag. En av invektivens funktioner är troligen att etablera en hackordning i samhället (en annan funktion kan vara att ge lågstatusgrupper en möjlighet att förlöjliga högstatusgrupper³). Emedan invektiv vanligen härrör sig ur en medveten eller omedveten uppfattning om normer och normavvikelser, kan vi betrakta normgivarna som stående i centrum av ett sådant scenario, inne i den domän som täcks av normen, medan den målgrupp som utsätts för invektivet kan ses både som utanför domänen och nedanför normgivarna, som i nedanstående figur (se vidare Persson 1996:158ff).

³ Ett typiskt sådant exempel är det engelska uttrycket *chinless wonder* 'överklassfjant'.

Invektiven skickar inte bara föraktfulla eller rentav hotfulla signaler mot målgruppen utan tjänar även samtidigt till att implicera att deras användare är felfria i det aktuella avseende och därför kan ge sig rätten att bespotta de utanförstående.

Många invektiv riktade mot andra grupper eller människor med annat beteende är av detta slag, t. ex. rasistiska invektiv:

- *nigger*
- *kike* ('jude')
- *wog* ('svartskalle')
- *gook* ('vietnames');
- *blatte*
- *svartskalle*

Många invektiv består av ett motsatspar med ett "bristord" och ett "övermåttssord", medan det normala tillståndet, dvs., det talaren själv står för, inte har någon beteckning, t. ex.:

<u>BRISTORD</u>	<u>NORM</u>	<u>ÖVERMÅTTSSORD</u>
<i>snåljäp</i>	normal medelsanvändare	<i>slösare</i>

Kvinnor har oftare än män blivit utsatta för nedsättande uttryck rörande bl a utseende, grälsjukhet och pratsamhet, t. ex..

- *ragata*
- *häxa*
- *satmara*
- *sladdertacka*
- *skvallerkäring*

Det värsta brottet mot den kvinnliga normen har dock förstås varit deras sexuella beteende, som gett upphov till en lång rad invektiv, som t. ex

- *fnask*
- *hora*

Män har däremot skapat invektiv om andra män rörande dumhet, feighet, svaghet (det värsta brottet mot den manliga normen), klumpighet och inkompetens, t. ex.:

- *schackrare*
- *fårskalle*

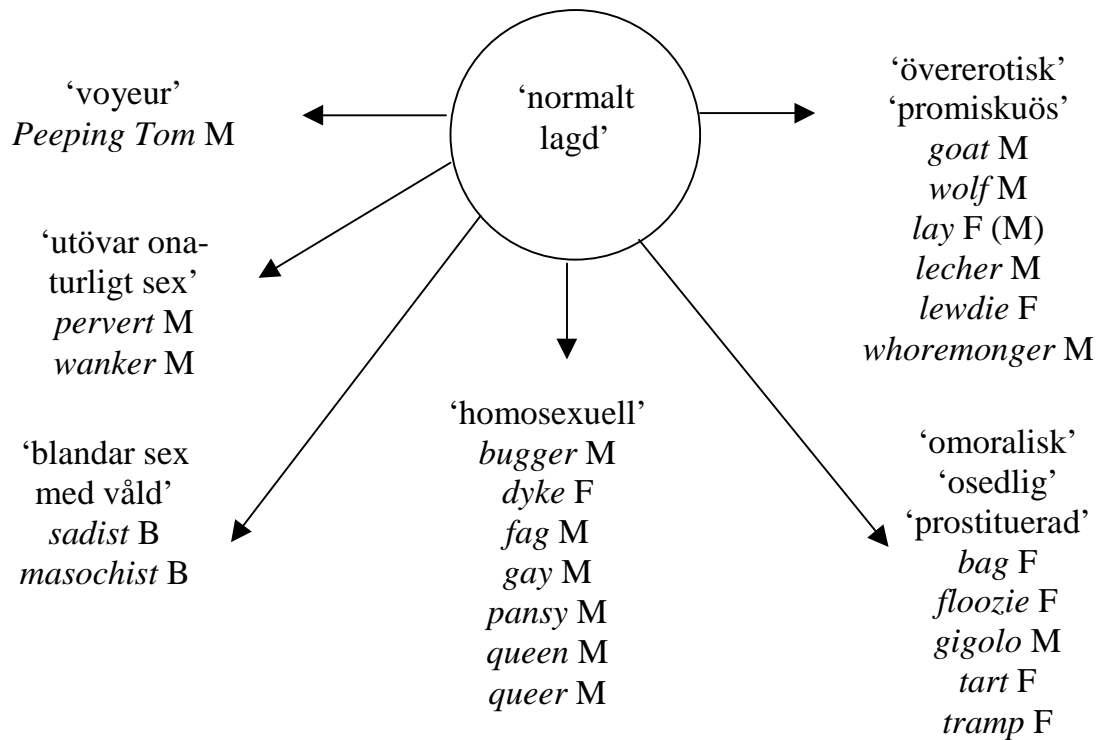
- *vekling*
- *kruka*
- *klumpskalle*

Män riktade förr sådana invektiv mot andra män som kunde utgöra ett potentiellt hot inom arbetslivet och karriären. Nu när kvinnorna också har tillträde till den arenan, börjar det nog skapas sådana invektiv även om kvinnor. Jag behöver bara nämna Stig Malms uttalande om några kvinnliga politiker för några år sedan (han påstod att han bara hade citerat sin chaufför). Av en händelse fick jag se i en roman av Tom Sharpe att Malms glosa torde vara en översättning av en engelsk fras:

pussy posse.

Inget område har gett upphov till så många invektiv som människors sexuella läggning. Jag återger här ett diagram över min analys av detta område inom det engelska språket (Persson 1996:169). Invektiven riktar sig som synes mot en rad olika beteenden, som de "felfria" anser sig ha rätten att fördöma.⁴

⁴ Det finns bara ett engelskt uttryck för 'normalt sexuellt lagd', nämligen *straight*, men det används enbart i betydelsen 'heterosexuell' och kan därför inte fungera som motatsord till övriga "avvikande" beteenden.

Det finns många fler invektiv och slangord för manliga homosexuella än för kvinnliga i engelskan. Det påstås att orsaken till detta är att, när det på 1800-talet lades fram ett förslag om att homosexuella skulle kriminaliseras och drottning Victoria i vanlig ordning skulle läsa och godkänna förslaget, blev hon mycket upp-rörd när hon kom till den passus som handlade om kvinnliga homosexuella. Hon lär ha utbrustit: "Det finns inga sådana!" Följden blev att endast manliga homosexuella kom att omfattas av denna lag, som avskaffades först på 1950-talet.

Omvänt gäller att det finns många fler invektiv som betecknar "lösaktiga" kvinnor än "lösaktiga" män. Män med ett vidlyftigt sexualliv kan t.o.m. betraktas med viss beundran. Detta beror utan tvivel på att det är männen som har skapat normerna på detta område.

Invektiv utgör en typ av språklig manipulation som förmodligen är skadligare och farligare än vi vanligen tror. Invektiv har en förmåga att presentera nedsättande subjektiva attityder som om de vore lexikaliserade sanningar (jfr. citatet från Jeremy Bentham ovan).

Sammanfattningsvis vill jag säga att vi alla skulle ha nytta av en större medvetenhet om hur mycket språklig manipulation vi ständigt är utsatta för från många olika håll och i många olika syften. En sådan ökad medvetenhet i kombination med ökad förmåga till kritisk granskning och värdering av de budskap som sköljer över oss i alla möjliga medier skulle förhoppningsvis kunna medföra ökad motståndskraft mot all dessa förföriska locktoner.

Referenser

- Bolinger, D. (1980) *Language – The Loaded Weapon. The Use and Abuse of Language Today*. London and New York: Longman.
 (2002) *Expressen* 2002-10-24.
- Fowler, R., R. Hodge, G.R. Kress & A. Trew (red) (1979) *Language and Control*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hughes, G. (1988) *Words in Time. A Social History of the English Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lee, D. (1992) *Competing Discourses: Perspective and Ideology in Language*. London and New York: Longman.
- Ordoubadian, R. (1986) 'A history of the term 'person''. *The SECOL Review, Fall Issue*.
- Persson, G. & M. Rydén (red) *Male and Female Terms in English. Proceedings of the Symposium at Umeå University, May 18-19, 1994*. Uppsala. Swedish Science Press.
- Perelman, C. (1982) *The Realm of Rhetoric*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Persson, G. (1996) 'Invectives and Gender in English'. [I] Persson, G. & M. Rydén (red).
- Trew, A. (1979) 'Theory and ideology at work'. [I] Fowler, *et al.* (red).
- Wagnsson, C. (2000) *Russian Political Language and Public Opinion on the West, NATO and Chechnya. Securitisation Theory Reconsidered*. Stockholm: University of Stockholm, Dept of Political Science.

Internet-referenser

- ERK Näringslivets etiska råd mot könsdiskriminerande reklam.
<http://www.etiskaradet.org/fallning.html> (2002-09-25).
- Outwin, Ch.P. 'Slavery In Early America's Colonies-- Seeds of Servitude Rooted in The Civil Law of Rome'. <http://directory.ansme.com/society/115149.html> (2002:09-25).
- The Office of Strategic Influence*. <http://sg.news.yahoo.com/-020227/1/2jrzz.html> (sidan är ej längre tillgänglig).
- The Times 2002-02-19. <http://www.fair.org/activism/osi-propaganda.html> (2002-09-26)